

УДК 159.924–051.11

І. А. Сербін-Жердецька

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: s.v.odessa@mail.ru

ЖИТТЄВИЙ ВИБІР ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми життєвих виборів особистості: видам, формам реалізації, чинникам, що детермінують життєвий вибір особистості. Виділені особистісні підстави, які сприяють або перешкоджають здійсненню життєвого вибору. Представлено місце смисложиттєвих орієнтацій в структурі життєвого вибору.

Ключові слова: життєвий шлях, життєва стратегія, життєдіяльність, структура особистості, смисложиттєві орієнтації.

Постановка проблеми. Вибір, як атрибут життєдіяльності людини, є надзвичайно складним і багатоаспектним психологічним феноменом. Упродовж життя людина здійснює безліч актів вибору різного характеру в різних сферах і на різних рівнях: психологічному, етичному, соціальному та інших. Ефективний вибір сприяє як особистісному розвитку людини, так і поліпшенню її зв'язків і стосунків в соціумі. Вибір людини має потужні рушійні і спрямовуючі сили, регулятивні можливості.

Актуальність дослідження визначається: радикальними змінами, що відбуваються як в житті суспільства в цілому, так і в житті окремих його представників: зміни в економічній, політичній, духовній та інших сферах сьогодення в Україні породжують нові життєві ситуації, досвід розв'язання яких у людини відсутній, внаслідок чого особливого значення набуває те, який вибір зробить людина, оскільки саме від її вибору залежить напрям і характер подальшого розвитку її та країни взагалі. Ситуація, що склалася в українському суспільстві, вимагає конкретизації ролі і змісту психологічних чинників, що визначають вибір людини. Тому дослідження психологічних чинників вибору є актуальним саме для психології. Окрім цього, вибір людини та його психологічна структура не розглядалися в аспекті загальної психології, в науці відсутні чіткі уявлення про мотиваційну, емоційну, когнітивну, ціннісну та інші складові життєвих виборів людини, динаміку їх ієрархічної структури і співвідношення. Досі залишається відкритим питання про те, які суб'єктивні характеристики впливають на життєвий вибір людини, як вони взаємодіють одна з одною, чи є серед них домінанти, і які їх взаємовідносини.

Основною метою статті є узагальнення та аналіз основних наукових поглядів та теоретичних підходів до проблеми життєвого вибору, що в подальшому дозволить розробити наукову стратегію в даному напрямку.

Викладення основного матеріалу. Особистісні детермінанти вибору вивчалися: у межах теорії ухвалення рішень (Ю. М. Козелецький, Т. В. Корнілова, Г. М. Солнцева, Н. А. Simon); у екзистенціально-гуманістичному і діяльнісному напрямках (А. Маслоу, Р. Мей, В. А. Петровський, Н. В. Пилипко, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Вивчався також вплив зовнішніх чинників на вибір особистості: контекстів завдань на вибір варіанту рішення (А. Tversky, D. Kaneman, Н. Т. Wang, О. О. Савіна); соціальних ситуацій і взаємодій на вибір стратегії життя і формування життєвого сценарію (Е. Берн, Р. Гулдінг, М. Гулдінг, Г. С. Альтшуллер); вплив соціальних чинників (авторитету, думки більшості) на здійснення «правильного» вибору (Р. Чалдіні, Д. Кенрик, С. Нейберг).

Особистісний вибір розглядається в екзистенціальній і культурно-історичній психології як детермінанта становлення особистості, як можливість зміни соціальних умов її розвитку: вибір як вчинок формує особистість (Ж.-П. Сартр, В. Франкл, М. М. Бахтін, О. Г. Асмолов, В. П. Зінченко).

Отже, проблеми психологічних механізмів життєвого вибору на сьогодні актуальні в області екзистенціальної, теоретичної, практичної психології, є нагальними питаннями психології особистості. Вивчення проблеми вибору представлено у вітчизняній психології в різних аспектах. Вибір розглядається як складова життєвого шляху особистості (С. Л. Рубінштейн, В. С. Мухіна, О. Г. Асмолов та ін.); як спонукання до акме (О. О. Бодальов, О. О. Деркач та ін.); як концептуальне поняття теорії ухвалення рішень (Т. В. Корнілова); як внутрішня діяльність (Д. О. Леонт'єв). Останніми роками з'явилися роботи, в яких підкреслюється значущість вивчення ціннісних підстав вибору (В. В. Знаков); відзначається, що вибір пов'язаний з усвідомленням, реалізацією власного потенціалу і визначається внутрішньою позицією особистості, її ціннісними орієнтаціями (В. С. Мухіна). Невеликою кількістю робіт представлені дослідження операціональної структури вибору життєвого шляху, стратегій його реалізації (Д. О. Леонт'єв, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Все це дозволяє нам визначити життєвий вибір людини як вибір у біфуркаційній точці життєвого шляху, що є суб'єктивним процесом і результатом мотивованого ранжирування цінностей і переваги інтернальної відповідальності, незмінно супроводжується певними відчуттями (емоціями), вольовими зусиллями і когніціями. Але життєвий вибір залежить не лише від знання, свідомості, самосвідомості, але й від особистості в цілому. Життєві рішення як відповідь особистості на ті або інші обставини і події є ефектом цілісної структури особистості, яка заломлює, опосередковує усі зовнішні дії — події і обставини життя. Життєві вибори, що ініціюються самою особистістю, у більшості випадків цілком відповідають її характеру і загальній її структурі, хоча людина може долати саму себе і здійснювати вчинки усвідомлено усупереч своєму характеру.

На прагматичному рівні суб'єктивно-оптимальним можна трактувати такий життєвий шлях, який за своїми умовами і вимогами до особистості повністю відповідає потенціалу її розвитку [4]. На метафоричному рівні

він представляє собою глибинно-психологічну предуготованість до деякої суто індивідуальної «місії», для реалізації якої на користь оточуючих і себе людина прийшла у цей світ.

Вибір опиняється в центрі питань людського існування, засадничою його характеристикою, унікальною особливістю і неодмінною умовою необхідності приймати відповідальність за власне «Я». Більше того, будь-який вибір виявляється таким, що зачіпає особистість, визначає її, тобто, будь-який вибір виявляється особистісним. А. В. Петровський, Д. М. Леонт'єв, Н. В. Пилипко підкреслюють особливість особистісного вибору, його відмінність від повсякденних виборів, вважаючи, що треба провести розмежування між «особистісним вибором», вибором між мотивами і численними виборами, які миттєво здійснюються в межах нормативно заданої діяльності [1]. Інша ж група авторів (Е. Фромм, С. Мадді, Д. О. Леонт'єв) вважає, що особистісний вибір може здійснюватися і в повсякденних ситуаціях (див.: [4]). Ми дотримуємося останньої точки зору, вважаючи, що з численних усвідомлених і осмислених повсякденних виборів складається основа для важливих і доленосних виборів і вчинків особистості. Особливого значення набуває ця проблема в контексті системи виборів, які мають здійснювати працівники органів внутрішніх справ: внаслідок складності та багатофункціональності професійної діяльності вони є водночас і професійними, і особистісними, і екзистенціальними, і моральними, і соціальними.

Першим кроком з кризи у бік «свого» життєвого шляху слугує усвідомлення переживаних дисфоричних станів наслідком системної кризи свого життя як такого, а не як набору окремих утруднень, що складаються ситуативно.

Особистісними підставами, які сприяють здійсненню життєвого вибору, є:

— здатність особистості до формулювання найближчих і довгострокових завдань, способів і засобів їх досягнення, що припускає вираженість когнітивної перспективи;

— адекватне усвідомлення своїх можливостей і узгодженість домагань, цінностей і відповідальності, що припускає наявність особистісно-мотиваційної перспективи;

— здатність особистості до оптимальної зміни змістовних і часових характеристик планованого залежно від зовнішніх умов і внутрішніх можливостей.

Особистісними підставами, що перешкоджають здійсненню вибору, є:

— відсутність готовності до відповідальної реалізації вибору;

— невпевненість особистості у власних можливостях;

— орієнтація на підтримку або контроль інших людей;

— дисгармонійність домагань, цінностей і відповідальності особистості [4].

Оскільки в структурі життєвого вибору особливе місце займають смисложиттєві орієнтації, перейдемо до аналізу результатів за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО). В дослідженні взяли участь курсанти ОЮІ НУВС (150 осіб). Середньостатистичні дані за вибіркою представлені у таблиці.

Таблиця

Середньостатистичні показники за методикою «Смисложиттєві орієнтації»

Шкали	M	Me	SD	Min	Max	Проценти		
						25 %	50 %	75 %
Цілі	31,14	31,57	6,95	0,00	42,00	26,53	31,57	36,52
Процес	30,84	30,86	7,72	0,00	81,00	26,89	30,86	35,52
Результат	24,94	25,73	5,89	0,00	42,00	21,43	25,73	28,86
Локус контролю-Я	20,87	21,37	4,69	9,00	37,00	17,61	21,37	24,21
Локус контролю-Життя	28,16	28,35	7,97	4,00	57,00	22,74	28,35	33,90
Загальний показник ОЖ	104,71	104,80	19,97	53,00	192,00	92,60	104,80	117,17

M — середнє значення; Me — медіана; SD — стандартне відхилення.

За допомогою методики СЖО нами діагностувалися актуальні смислові стани. Актуальний смисловий стан (АСС) являє собою сукупність актуалізованих, генералізованих смислів, розміщених у часовій перспективі (досвід, реальність, цілі). Це свого роду переживання ситуації, що виконує функцію перекладу смислів індивідуальної системи з більш низького рівня на більш високий. З точки зору концептуалізації методики для діагностики актуальних смислових станів шкала «Цілі у житті» орієнтована на виявлення локалізації смислів у майбутньому, шкала «Процес життя чи інтерес і емоційна насиченість життя» — на локалізацію смислів у теперішньому, шкала «Результативність життя чи задоволеність самореалізацією» — на локалізацію смислів у минулому. Шкали «Локус контролю-Я» і «Локус контролю-Життя» характеризують внутрішній локус контролю як загальне світоглядне переконання в можливості контролю життя і власну здібність здійснювати такий контроль.

Приступаючи до характеристики актуального смислового стану на основі показників методики «СЖО», ми враховували, що локалізація особистісних смислів може носити тимчасовий, ситуативний характер, бути лише ланкою в постійній низці актуальних смислових станів. Разом з тим саме низка актуальних смислових станів, що переживаються у певний час життя і носять статус фаз розвитку, виконують функцію генералізації окремих смислів різних рівнів індивідуальної смислової системи у вищий, смисложиттєвий рівень, який, у свою чергу, виражається в ступені усвідомленості життя в цілому.

Як виявив попередній статистичний аналіз, системоутворюючим моментом життя в формуванні АСС для нашої вибірки виявився теперішній час життя, тому що відчуття в ньому спустошеності чи напруги викликає втрату смислової складової.

За шкалою «Процес життя» 22,7 % опитаних отримали низькі показники і 24,7 % високі показники. Частка суб'єктів, що отримали низькі показники, відчувають невдоволеність життям, не в змозі надати власному життю повноцінного смислу, сконструювати його часову перспективу (рис.).

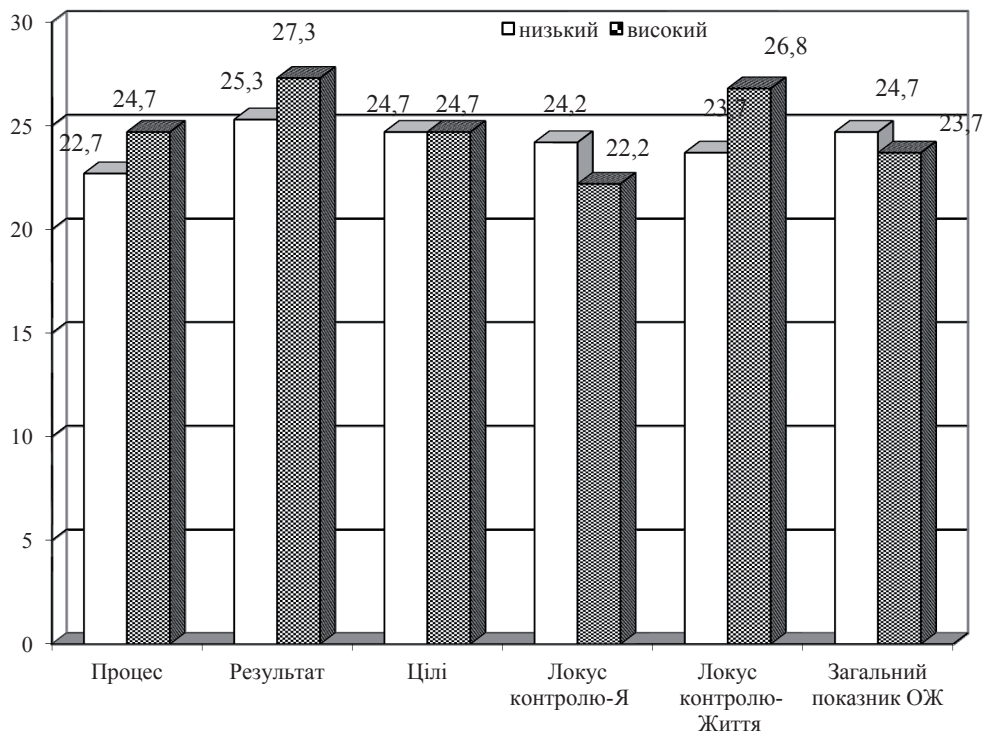

Рис. Розподіл часток низьких і високих показників за шкалами методики СЖО (F, %)

З них 20,1 % мають актуальний смисловий стан (АСС), що характеризується низькими показниками осмисленості теперішнього, минулого і майбутнього. Даному АСС притаманні невдоволеність прожитою частиною життя, низька осмисленість власного життя у теперішньому, відсутність цілей у майбутньому, внаслідок чого дискретне сприйняття власного життя в цілому. У цьому випадку особистісні смисли суб'єкту життя позбавлені спрямованості і часової перспективи. Крім того, такі суб'єкти демонструють невіру у власні сили, неспроможність контролювати події власного життя, фаталізм і впевненість в тому, що життя людини позбавлено свідомого контролю. Вони вважають, що свобода вибору ілюзорна, і безглуздо конструювати власне майбутнє.

За шкалою «Результативність життя» 25,3 % респондентів відчувають невдоволеність прожитою частиною життя (отримали низькі бали) і 27,3 % — вважають прожиту частину життя продуктивною і осмисленою (високі бали).

За шкалою «Цілі у житті» по 24,7 % респондентів отримали низькі та високі бали. Тобто частка суб'єктів з низькими балами живе сьогоденням і минулим.

Другий клас АСС, що виявився у 3,2 % досліджуваних, є станом з низькими показниками осмисленості минулого і майбутнього при високій осмис-

леності теперішнього. Такий стан характеризує суб'єкта як гедоніста, що живе сьогоднішнім, не має цілей і незадоволений минулим. Його особистісні смисли носять ситуативний, захисний характер. Низькі бали за шкалою «Локус контролю-Я» і середні за шкалою «Локус контролю-Життя» вказують на невіру у власні сили при відчутті продуктивності і осмисленості прожитого життя. При цьому відзначається емоційна нестійкість, схильність до афективних реакцій, конформність стосовно авторитетів і нехтування думкою інших. Крім того, наголошується внутрішня замкненість при зовнішній відкритості, уникнення глибоких і емоційно насичених контактів з людьми, тобто нездатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування.

Третій клас АСС виявився у 1,4 % досліджуваних. Він характеризується низькими показниками осмисленості теперішнього і минулого при середніх і високих показниках осмисленості цілей (майбутнього). Даний клас характеризує суб'єкта як прожектера, плани якого не мають реальної опори в сьогоднішні і не підкріплюються особистісною відповідальністю за їх реалізацію. Орієнтування смислового локусу на цілі виконує в даному випадку функцію захисту від реальних проблем, іноді утворення ілюзорно-компесаторної реальності. Оточуючим приписуються недовірливість, нерозуміння і ворожість внаслідок раціоналізації явищ об'єктивної реальності і екстрапунитивного стилю поведінки. При даному стані відзначаються низькі показники локусу контролю-Я і середні — локусу контролю життя.

Четвертий клас АСС характеризується високими показниками осмисленості теперішнього і минулого та низької осмисленості майбутнього. Спостерігається у 2 % опитаних. Такий стан притаманний людям, які живуть сьогоднішнім та минулим днем. Система особистісних смислів спрямована на те, щоб жити. При даному стані спостерігаються середні показники по шкалам «Локусу контролю-Я», «Локусу контролю-Життя». Низька осмисленість цілей у житті орієнтує систему особистісних смислів на адаптаційні форми взаємодії з об'єктивною реальністю, які проявляються в завищеній самооцінці і високому рівні домагань і одночасно в потребі бути причетним до інтересів групи, в оптимізмі і яскравості емоційних проявів при деякій поверховості переживань і недолугості, в прагненні заперечувати існуючі проблеми, раціоналізувати і витісняти явища, що викликають тривогу.

П'ятий клас АСС складає 24,7 % опитаних. Відображає позитивний полюс осмисленості — всі три часових локуси мають високі показники. Даний стан характеризується відчуттям того, що минулий відрізок життя був продуктивним і осмисленим, процес життя в сьогоднішні сприймається як цікавий, емоційно насичений, а осмисленість цілей майбутнього надає усьому життю суб'єкта осмисленості, спрямованості і часової перспективи. Також даний клас стану характеризується середніми і високими балами за шкалами «Локусу контролю-Я», «Локусу контролю-Життя», що вказує на орієнтацію на цінності самоактуалізації, гнучкість поведінки.

У 0,6 % досліджуваних було виявлено низькі показники осмисленості минулого при середніх показниках за іншими шкалами методики

СЖО. Такий же відсоток досліджуваних з високими показниками осмисленості минулого при середніх показниках за іншими шкалами.

Таким чином, нами виявлено п'ять актуальних смислових станів, на відміну від А. В. Сірого (див.: [4]), яким описано вісім актуальних смислових станів. Скорочену чисельність смислових станів ми можемо пояснити віковими особливостями досліджуваної вибірки.

Таким чином, життєвий вибір людини визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і самим суб'єктом вибору, його ментальністю, причому вирішальне значення мають суб'єктивні чинники, які опосередковують і заломлюють дію об'єктивних. Пускову роль при цьому відіграє сприйняття людиною проблемної ситуації, оскільки саме воно змістовно визначає її як виборну і спрямовує подальшу активність суб'єкта.

Суб'єктивні складові вибору містять окремі характеристики, які настільки тісно взаємозв'язані між собою, що це дозволяє говорити про їх системний вплив на життєвий вибір людини. Гармонізація взаємодії даних складових — потребово-мотиваційної, емоційно-вольової, когнітивної, аксiальної, стереотипів і настанов — здатна підвищити доцільність вибору. Інакше при пригнічуючому впливі будь-якої складової в процесі вибору або за наявності в ній дефекту можливі девіації і не виключений вибір неадекватної або асоціальної можливості.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни /К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 304 с.
2. Бодалев А. А. Вершины в развитии взрослого человека /А. А. Бодалев. — СПб.: Питер, 2007. — 215 с.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла /Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. — 478 с.
4. Щебетова А. Л. Психологические особенности ситуаций жизненного выбора в среднем возрасте / А. Л. Щебетова // Молодой ученый. — 2011. — Т. 2. — № 6. — С. 111–113.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Vremia litchnosti i vremia zchizni [Time of personality and time of life]. — SPb.: Aleteja, 2001. — 304 s.
2. Bodaliov A. A. Vershini v razvitii vzroslogo tcheloveka [Tops are in development of the grown man]. — SPb.: Piter, 2003. — 215 s.
3. Leontiev D. A. Psihologiya smisla [Psychology of sense]. — M.: Smysl, 2003. — 478 p.
4. Schebetova A. L. Psihologicheskie osobennosti situaciy zchizntnogo vibora v srednem vozraste [Psychological features of situations of vital choice are in middle age] // Molodoy utcheniy [Young scientist]. — 2011. — Т. 2, No. 6. — P. 111–113.

И. А. Сербин-Жердецкая

аспирант кафедры дифференцированной и специальной психологии
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ЖИЗНЕННЫЙ ВЫБОР ЛИЧНОСТИ И ЕГО СОСТАВНЫЕ
КОМПОНЕНТЫ**

Резюме

Статья посвящена исследованию проблемы жизненных выборов личности: видам, формам реализации, факторам, детерминирующим жизненный выбор личности. Выделены личностные основы, которые способствуют или препятствуют осуществлению жизненного выбора. Показано место смысложизненных ориентаций в структуре жизненного выбора.

Ключевые слова: жизненный путь, жизненная стратегия, жизнедеятельность, структура личности, смысложизненные ориентации.

I. A. Serbin-Zcherdecka

competitor of department by a differential and special
psychology of the Odesa national university of the name of I. I. Mechnikov

LIFE CHOICE OF PERSONALITY AND ITS COMPONENTS

Abstract

The article deals with the problem of personality life choices: types, forms of implementation, the factors determining the choice of the individual life. It is highlighted personal foundations that support or hinder the implementation of life choices. The place of life orientations in the structure of life choices.

Life choices of a person is determined not only by objective circumstances, the situation of choice, but also by the subject of choice, his mentality, the crucial subjective factors that mediate and refracting effect of the objective. Starter role is played by the human perception of the problem situation, because it is meaningful defines it as the election and directs further activity of the subject.

Subjective components of choice contain some features that are closely linked, which it allows you to talk about their systemic impact on human life choices. Harmonisation of the interaction of these components — the need-motivational, emotional and volitional, cognitive, axial, stereotypes and attitudes — can increase the desirability of choice. Otherwise, the overwhelming impact of any component in the selection process or in the presence of a defect it possible deviation and not excluded choice inadequate or antisocial features.

Key words: life path, life strategy, livelihoods, personality structure, the meaning of life orientation.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2014